

Т.М. Калашнікова,
науковий співробітник Інституту економіко-правових досліджень НАН України, м. Донецьк
О.І. Мошура,
начальник управління сільського господарства та навколишнього середовища
Головного управління статистики у Донецькій області

НАКОПИЧЕННЯ НЕБЕЗПЕЧНИХ ВІДХОДІВ У ДОНЕЦЬКОМУ РЕГІОНІ: СТАН ПРОБЛЕМИ

Процес накопичення відходів є одним з видів антропогенного тиску на навколишнє природне середовище. Ефективний контроль за утворенням, зберіганням, обробкою, транспортуванням, рекуперацією й видаленням відходів має надзвичайно важливе значення для охорони здоров'я, охорони навколишнього середовища, раціонального використання природних ресурсів і забезпечення стійкого розвитку. Попередження утворення небезпечних відходів і відновлення заражених районів вимагає наявності відповідних знань, досвідчених фахівців, споруд, фінансових ресурсів, технічного й наукового потенціалу.

Дослідженню проблем створення системи безпечного поводження з відходами присвячено низку публікацій [1; 2; 3 та ін.].

За мету в цій статті поставлено проаналізувати стан проблеми щодо накопичення небезпечних відходів у Донецькій області та запропонувати основні напрямки її розв'язання.

Донецька область є найбільш екологічно забрудненим регіоном України. Вкрай небезпечним компонентом техногенного впливу на довкілля області є забруднення його земельних ресурсів, а саме накопичення небезпечних відходів. Так, за даними Головного управління статистики у Донецькій області [4, с. 91], у 2006 році внаслідок виробничої діяльності підприємств в області утворилося 700,3 тис. т небезпечних відходів, це 29,5% загального обсягу по Україні та на 3,7% більше, ніж у минулому році. Основна їх частина (75% загального обсягу) належить до III класу небезпеки, 25% — до II класу. Відходів I класу небезпеки (надзвичайно небезпечних) утворилось 306 т — це на 238 т, або в 4,5 разів, більше, ніж у 2005 році.

При цьому слід зауважити, що відходи є одним з найнебезпечніших і агресивних факторів техногенного впливу на навколишнє природне середовище, що характеризується комплексним впливом: інфільтрацією від захоронених відходів на полігонах, вітровою та водною ерозією, пилоутворенням, іншими факторами міграції токсичних речовин, які призводять до забруднення земельних ресурсів та вторинного забруднення підземних та поверхневих вод, атмосферного повітря.

На кінець 2006 р. у спеціально відведених місцях чи об'єктах та на території підприємств накопичилось 6,3 млн т небезпечних відходів, це майже третина всіх відходів по країні. У загальній кількості відходів, що зберігаються у сховищах організованого складування та на території підприємств, найбільшу питому вагу складають відходи, що містять неметали та їх сполуки (5,4 млн т, або 85,2% до загального обсягу), відходи, що містять метали та їх сполуки (482,8 тис. т, або 7,6%), відходи, що містять корозійні речовини (185,8 тис. т, або 2,9%), відходи виробництва й застосування органічної хімії, або відходи, що містять інші органічні сполуки (92,1 тис. т, або 1,5%), відпрацьовані нафтопродукти, продукти нафтопереробки (33 тис. т, або 0,5%) [4, с. 91]. Більше всього накопичено токсичних відходів підприємствами Горлівки, Авдіївки, Донецька, Макіївки, Дзержинська, Дружківки, Маріуполя.

Великою проблемою в сфері утилізації відходів є відсутність достатньої, щодо існуючої потреби, полігонів для їх поховання та заводів з переробки. Хоча вже нині площа земель, зайнятих відходами, наближається до 2% території області. Сьогодні практично щонеділі ЗМІ повідомляють про акції протесту мешканців, які мають небезпечне сусідство з полігонами по зберіганню або утилізації відходів або місцями, де їх планують створювати. Тому значна частина відходів зберігається на території підприємств. Місця складування відходів на підприємствах часто не відповідають екологічним вимогам. Практично всі діючі накопичувачі відходів не забезпечують екологічної безпеки, більшість з них вичерпали свої потужності. Особливою небезпекою характеризується ситуація з відходами підприємств, що вже не працюють.

У зв'язку з цим є показовим приклад м. Горлівки, де на території Горлівського хімзаводу в неналежному стані зберігаються більше 300 тис. т відходів II класу небезпеки [5], могильник відходів уже знав аварії в 1989—1990 рр., речовини, які в ньому зберігаються, потребують термінового знешкодження. При цьому підприємство власними силами не в змозі вирішити проблеми забезпечення безпеки поводження з відходами.

Таблиця 1

Основні показники поводження з відходами

(тис.т)

	2004	2005	2006
Дооблік відходів за підсумками інвентаризації, вкл. уточнення класу небезпеки	39,8	232,6	35,8
Утворилось	1025,6	675,5	700,3
Одержано від інших підприємств	2,9	12245,1	36,3
Використано	192,6	170,0	130,9
Знешкоджено (знищено)	31,2	24,3	6,7
Передано іншим підприємствам	2804,7	14038,0	1513,7
Відправлено в місця неорганізованого складування за межі підприємства	4,0	—	—
Вилучено з інших причин, включаючи уточнення класу небезпеки	381,2	5822,4	43,7
Наявність на кінець року	14171,7	7270,1	6347,6

Джерело: [6, с. 11]

Таблиця 2

Структура інвестицій в основний капітал на охорону навколишнього природного середовища й раціональне використання природних ресурсів

(у порівнянних цінах, тис. грн)

	2000	2001	2002	2003	2004	2005
Усього	26422	23370	31997	46464	88011	149491
з них на:						
раціональне використання, зберігання та знешкодження відходів виробництва та побутових відходів	3101	3668	4151	6958	21001	40126

Джерело: [7, с. 144]

В області є потужності для знешкодження та утилізації лише окремих видів відходів (збору та переробки ртутьовміщуючих відходів та свинцевміщуючих відходів). Відсутня система збирання та утилізації відходів, забруднених нафтопродуктами, тому поширена практика їх спалювання.

Таким чином, можна стверджувати, що існуюча практика поводження з відходами не в змозі вирішити весь комплекс проблем щодо забезпечення безпеки населення й довкілля. Проте проблема відходів не повинна розглядатися окремо від усього технологічного циклу виробництва певного виду продукції та її життєвого циклу. Але стереотип мислення, що склався в суспільстві, як це не парадоксально, не пов'язує прямо виробництво і його екологічні наслідки щодо процесу визначення ефективності промислової діяльності в регіоні. Напевно, так зручніше. Але це не припустимо й стає великою проблемою, коли кожний стає просто громадянином, мешканцем певної території, що вияв-

ляється забрудненою. Тоді, коли ми потерпаємо від забруднення повітря, води й ґрунту, коли це починає відбиватися на нашому здоров'ї або наших близьких.

В області існує дисбаланс між накопиченням відходів та заходами, спрямованими на забезпечення запобігання їх утворення, розширення утилізації, знешкодження та видалення, загрожує поглибленням екологічної кризи (табл. 1). У розрахунку на 1 кв. км території у 2007 році в області утворено 239,4 т відходів I—III класів небезпеки. Ситуація, що склалася в області у сфері поводження з токсичними відходами, є, по суті, наслідком діяльності промислового комплексу Донецької області в рамках індустріальної моделі розвитку. Багаторічне утворення великих обсягів відходів та відсутність протягом десятиліть адекватної реакції на небезпеку, яку вони утворюють, сьогодні робить цілий регіон заручником економічного егоїзму. Загальновідомо, що розвинуті країни світу здійснили перехід до постіндустріального розвитку на основі використання

Основні показники економічного механізму природокористування

	2000	2002	2003	2004	2005	2006
Екологічні збори, пред'явлені підприємствам, організаціям, установам за забруднення природних ресурсів, млн грн	72,9	63,1	77,4	97,0	103,0	230,1
Екологічні збори, фактично сплачені, млн грн	19,0	41,5	72,4	84,0	85,1	187,6
Надходження коштів в екологічні фонди охорони навколишнього середовища, млн грн	13,9	31,9	56,1	59,4	63,4	181,9
у тому числі						
в обласний фонд	6,7	21,5	39,8	42,7	45,3	45,5
у місцевий фонд	7,2	10,4	16,3	16,7	18,1	18,2
Поточні витрати підприємств, організацій, установ на охорону й раціональне використання природних ресурсів, млн грн	446,8	516,9	691,3	717,2	997,0	905,4
у тому числі з:						
державного бюджету	1,7	6,3	3,4	5,4	5,0	5,9
місцевих бюджетів	2,9	2,2	2,2	3,3	2,1	0,2
власних коштів підприємств	441,2	507,9	685,2	708,2	988,6	898,9
Витрати підприємств, організацій, установ на капітальний ремонт основних виробничих фондів природоохоронного призначення, млн грн	29,4	41,5	52,9	46,1	29,1	84,9
у тому числі з:						
державного бюджету	0,2	0,0	1,5	0,6	0,3	0,5
місцевих бюджетів	2,4	0,7	2,7	3,5	1,2	2,1
власних коштів підприємств	26,7	40,8	48,3	42,0	27,6	82,3
Поточні витрати підприємств, організацій, установ на охорону й раціональне використання природних ресурсів за напрямками використання, млн грн						
водні ресурси	286,8	316,8	457,9	394,9	530,0	517,8
атмосферне повітря	98,3	110,5	125,0	171,6	258,6	168,9
земельні ресурси	13,9	18,1	23,5	23,7	37,4	44,7

Джерело: [6, с. 20]

досягнень у науково-технічній сфері, які мали за мету скорочення енергоємності й матеріалоємності виробництва і, у тому числі, кількості відходів виробництва. Матеріалоємність нашої ж продукції, за різними оцінками, до 10 разів вища й обертається тоннами відходів, які супроводжують виробництво кінцевого продукту.

Таким чином, проблема відходів є похідною від проблеми морального й фізичного зносу стану основних фондів, застарілих технологій. І хоча 75% інвестицій в основний капітал спрямовується на технічне переозброєння й реконструкцію діючих підприємств,

з огляду на стан вирішення проблеми, цього виявляється не достатньо. У переважній більшості випадків — це власні кошти підприємств, тому й спрямовуються вони в ті сфери, які є пріоритетними для підприємства, підвищення рентабельності й конкурентоспроможності. У табл. 2 розглянуто структуру інвестицій в основний капітал на охорону навколишнього природного середовища, з якої видно, що в останні роки спостерігається збільшення фінансування природоохоронних заходів у сфері раціонального використання, зберігання та знешкодження відходів.

Відходи виробництва є небезпечним продуктом певного виробництва. З погляду інституційної теорії їх слід розглядати як негативні екстернальні ефекти, які виробники перекладають на все населення регіону. І до того часу, поки на державному рівні не будуть створені такі «правила гри», коли відбудеться інтегрування цих екстернальностей у ціну продукції, навряд слід сподіватися на істотне покращення ситуації. У зв'язку з цим вкотре слід повернутися до тези про необхідність створення в державі й у регіоні, зокрема, ефективної й справедливої щодо населення регіону системи природокористування (табл. 3).

Одним з важливих і значних джерел фінансування природоохоронної діяльності регіону є кошти фондів охорони навколишнього середовища. Грошові надходження від підприємств-платників у Донецькій області в останні роки зростали; так, у 2006 р. до фондів охорони НПС усіх рівнів надійшло 182 млн грн, що у 2 рази більше, ніж у 2005 р. Практика розподілення зібраних коштів така, що на рівні місцевих бюджетів залишається лише 10% цієї суми й 25 % — кошти обласного фонду. Хоча саме від місцевої влади вимагають адекватних дій щодо вирішення екологічних проблем.

Екологічний блок українського законодавства вважається одним з прогресивніших, але закони не виконуються, або це відбувається не в повному обсязі. Установлені норми припустимого забруднення потребують перегляду в бік посилення, проте практика показує, що не дотримуються навіть існуючих. За порушення природоохоронного законодавства щодо поводження з відходами Державною екологічною інспекцією в Донецькій області у 2006 р. було пред'явлено 15 претензій на суму 160,5 тис. грн, стягнуто — 24,4 тис. грн (15,2%).

Таким чином, стан довкілля Донецької області є

вкрай незадовільним, зокрема має місце прогресуюче накопичення небезпечних відходів. Проблема накопичення небезпечних відходів у Донецькій області потребує комплексного розв'язання й повинна спиратися на принцип оптимального використання ресурсів і мінімізації кількості відходів. Ця проблема повинна розглядатися в рамках усього життєвого циклу продукту. Існуючий економічний механізм природокористування також має певні вади, його вдосконалення потребує подальших наукових розвідок.

Література

1. **Виговська Г.П.** Економічні і екологічні аспекти нормування відтворення відходів // Екологічний вісник. — 2004. — № 9—10. — С. 12—13.
2. **Мальований М.С.** Шляхи утилізації твердих відходів // Екологічний вісник. — 2004. — № 1—1. — С. 10—11.
3. **Мамутов В.К., Благодарний О.І.** Проблеми утворення небезпечних відходів виробництва в Донецькій області // Відкритий діалог: влада, промисловість та громадянське суспільство. Сталий розвиток довкілля в Україні: Зб. матеріалів Міжнар. наук.-практ. конф. (18—21 вересня 2006 р.) / За ред. К.В. Балабанова. — Маріуполь, 2006. — С. 225—228.
4. **Довкілля Донеччини:** Статистичний збірник № 34/114. — Донецьк: Головне управління статистики, 2007. — 181 с.
5. **Шевченко И.** Очень химическая сага // Донецкий краж. — 2007. — № 25. — 13—19 июля.
6. **Стан навколишнього природного середовища в Донецькій області у 2006 році:** Економічна доповідь. — Донецьк: Головне управління статистики, 2007. — 27 с.
7. **Статистичний щорічник** Донецької області за 2005 рік. — Донецьк: Головне управління статистики, 2006. — 403 с.